

13. Чудо в Кані Подільській // Наш Шлях. — 1920. — 7 квітня. — С. 2.
14. Похід на народних вчителів // Село — 1918. — 1 вересня. — С. 15-16.
15. Сомествие Христа в ад // Правда. — 1921. — 1 мая. — С. 3.

In the article through the prism of theory of play-realization, the features of the use of biblical images in the Ukrainian press of 1917-1921st as one of methods argumentations and manipulations by the people's mass are examined. Comparing the biblical origin of appearances (after Bible in translation of Ivan Ogiienka) with their interpretation in the magazines of Naddniproianshini, author comes to the conclusion, that even the small change of accentual dominant had an outstanding influence on understanding of event which speech went about.

Key words: appearance, play-realization, argumentation, manipulation, the Bible.

Отримано: 30.08.2010 р.

УДК 001(477)(092):821.161.2-6

І. М. Преловська

*Інститут української археографії та джерелознавства
імені Михайла Грушевського НАН України, м. Київ*

**ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА)
З МИТРОПОЛИТОМ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ
ЦЕРКВИ АНДРЕЄМ ШЕПТИЦЬКИМ
(до 145-ої річниці від дня народження
Андрея Шептицького (1865-1944))**

У статті висвітлюються проблеми листування двох визначних церковних діячів Івана Огієнка і А. Шептицького (1921-1934, 1941-1944 рр.).

Ключові слова і словосполучення: співпраця, націоналізація церкви, захист української мови, меценат української культури.

Незважаючи на великий доробок українських огієнкознавців, поки що існують певні прогалини в джерельному комплексі про постань Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Тому головною метою вивчення епістолярію є заповнення тих інформаційних лакун, які поки ще залишаються. Попри здійснену на сьогодні велику роботу у справі дослідження життєписів видатних українських діячів церкви поки що залишається надто багато проблем, які важко вивчати через малодоступність першоджерел.

Події першої половини ХХ століття вивели на історичну арену багато яскравих постатей. Серед українських діячів тієї пори виділяється особистість, яка залишила значний слід в історії України як під своїм світським ім'ям, так і під церковним. Ця людина однаково відома і як громадсько-політичний діяч, професор Іван Огієнко та і як архієпископ Холмський і Підляський Іларіон в юрисдикції Польської автокефальної православної церкви (з 16 березня

1944 р. — митрополит), а згодом і як митрополит Української Греко-Православної церкви в Канаді. Упродовж минулих років ім'я Івана Огієнка (митрополита Іларіона), його наукова спадщина повертаються в Україну завдяки зусиллям української діаспори та її наукових осередків.

Стосунки між очільником Української Греко-Католицької Церкви митрополитом Андреем Шептицьким і міністром ісповідань уряду УНР, а потім православним митрополитом Холмським і Піддяським в Генеральній Губернії Іларіоном (Огієнком), українцем за походженням, є надзвичайно важливою проблемою для дослідження.

Одним з респондентів Івана Огієнка тривалий час був Андрей Шептицький (29 липня 1865, с. Прилбичі (тепер Яворівського р-ну Львівської обл.) — 1 листопада 1944, м. Львів) — митрополит УГКЦ (з 17 грудня 1900), граф, видатний український церковний, культурний та громадський діяч, доктор права, філософії та теології. Упродовж своєї архипастирської діяльності він докладав зусиль для вирішення українського питання в Галичині. Кир Андрей Шептицький був депутатом Галицького сейму і членом палати австрійського парламенту у Відні, у 1906 р. очолював делегацію до імператора Франца Йосифа I, яка поставила питання про надання українцям рівних прав з іншими народами Австро-Угорської монархії. У 1905 р. він заснував церковний музей (нині Національний музей ім. митрополита А. Шептицького), підтримував діяльність українських культурно-просвітницьких товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар».

Окрім влаштування власне греко-католицьких церковних і церковно-громадських осередків, митрополит Андрей налагоджував контакти з провідними діячами Української Центральної Ради. З жовтня 1918 р. він — член Української Національної Ради ЗУНР—ЗОУНР. За його ініціативою було засновано Львівську греко-католицьку академію (1928), Богословське наукове товариство (1929), Український католицький інститут церковного з'єднання ім. митрополита Рутського (1939).

У 1941 р. митрополит УГКЦ очолив Українську Національну Раду, а у 1944 р. — Всеукраїнську Національну Раду. Під час Другої світової війни ставив питання про об'єднання усіх християн України навколо Київського патріархату у єдності з Римським престолом.

Останнім часом вийшла друком ціла низка матеріалів і документів з величезної за обсягом богословської та епістолярної спадщини митрополита УГКЦ Андрея Шептицького, яку здійснено зусиллями Постуляції Митрополита Андрея Шептицького у Львові та співробітниками ЦДІАЛ України, зокрема відомою дослідницею-архівістом Оксаною Гайовою [5-9].

Історіографія проблеми, яка стосується листування між цими двома видатними церковними і громадськими діячами не дуже розлога. Одним з перших в Україні епістолярну спадщину І. Огієнка почав досліджувати Зиновій Тіменик. Очевидно, що саме у листах І. Огієнка містилася цінна інформація про його постать, наукові і політичні контакти, проекти, дослідження, плани тощо. Більшість досліджень З. Тіменика

написані в філософсько-релігійознавчому ключі, де листування використано нарівні з іншими джерелами, зокрема у справі дослідження проблеми набуття автокефалії Українською церквою [12-16].

В одному з останніх збірників матеріалів ювілейних конференцій, присвяченому 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка, З. Тіменик оприлюднив порівняльний аналіз концептуальних засад митрополита Іларіона (Огієнка) та патріарха УГКЦ Йосипа Сліпого. Це дослідження цікаве саме відмінністю поглядів цих двох церковних владик і, взагалі, дає можливість порівняти погляди православних і греко-католиків [16].

В Україні зусиллями відомого науковця, публікатора огієнкіани Миколи Тимошика вже видано друком частину спадщини Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Одним з найбільш ґрунтовних наукових досліджень автора є монографія «Лишуть навіки з чужиною...», яка в основному спирається на матеріали з канадського архіву митрополита Іларіона (Огієнка). У цьому дослідженні неодноразово звертається увагу на дружні стосунки між Огієнком і Шептицьким [17, с. 91, 92, 107, 108 та ін.].

Вагомий огієнкознавчий доробок належить українському досліднику Володимирі Ляхощькому, який у своїх публікаціях торкався проблеми взаємин між православними і уніатами, а також дослідив ті архівні матеріали, які зберігаються в ЦДАЛ України (м. Львів) [3, 4]. Саме завдяки зусиллям В. Ляхощького в серії «Пам'ятки» було видано друком епістолярну спадщину Івана Огієнка (митрополита Іларіона) за період з 1907 по 1968 рік [2]. Представлені в збірнику листи походять з архівів України і Канади. Серед них виявлено декілька листів, які були написані в різний час І. Огієнком до митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. До того ж у цих листах ім'я А. Шептицького згадується в різних контекстах.

Публікації Ірини Тюрменко також спрямовані на дослідження багатьох аспектів діяльності Івана Огієнка. Особливий інтерес викликає її дослідження життя та творчості І. Огієнка в сучасній історіографії та джерелах [18]. У цій публікації І. Тюрменко подає загальний огляд архівних зібрань в Україні та за її межами, в яких збереглися документи, що свідчать про стосунки І. Огієнка з різноманітними установами та діячами, зокрема з митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким. Це матеріали ЦДАЛ України (фонд 358) [18, с. 380], а також документальний матеріал архівосховищ Канади [18, с. 381].

Для з'ясування обставин діяльності тих осіб, які листувалися з митрополитом Іларіоном (Огієнком), надзвичайну цінність має ґрунтовне дослідження відомої дослідниці історії Української церкви Оксани Хомчук [19]. Воно містить не тільки аналітичні розвідки щодо обставин існування українських церковних осередків, але й витяги з малодоступних українським дослідникам документів та закордонних видань. Особливо цінним у цьому виданні є те, що в якості ілюстрацій використано відбитки найбільш цікавих документів, в т.ч. епістоляріїв. Авторка наводить витяги з віршованих творів митрополита Іларіона (Огієнка), в т.ч. антиуніатського змісту [19, с. 212, 220-221].

Упродовж перебування І. Огієнка на посаді міністра ісповідань С. Петлюра неодноразово писав йому листи. У листах за 1920-1922 рр. було піднято низку питань, що стосуються церковного устрою. В період діяльності на посаді міністра ісповідань І. Огієнко активно листувався з представниками Української греко-католицької церкви. Факти свідчать про співпрацю з митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким, про вияв поваги до нього з боку кардинала Йосипа Сліпого, архієпископа Івана Бучка, митрополита Максима Германюка, о. Юліана Дзеровича, о. Йосифа Скрутеня, о. Юрія Кміта та ін. [15, с. 3].

Стосунки між Андреем Шептицьким і І. Огієнком давно вже стали предметом наукових студій [12-16]. Листування Іларіона з митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким з огляду на їхнє тривале і давнє знайомство, незважаючи на його приватний характер, є зразком високого церковного письменства, просякненого вірою в Бога і дійсної величі Духа.

У листі А. Яковліва, голови місії Голландії і Бельгії до І. Огієнка від 14 квітня 1921 р. з Брюсселя за № 61 йшлося про таке: «В цей час Львівський Український Митрополит Граф Андрій Шептицький перебуває в Голландії, де він в м[істі] Роттердамі 11-го та 13-го квітня зробив дві конференції під назвою «Пропаганда католицизму в Росії». Зміст конференції наступний: «Настав момент, коли Католицька церква зможе приєднати до себе як Український нарід, так через нього і всю Росію. Українська Національна Уніатська Церква, стоячи на межі між католицькою і православною церквами, може бути в цей час тим посередником, який зрештою об'єднає весь славянський (?) Схід Європи під владою Риму. Треба тільки допомогти уніатам та українцям-галичанам. На Україну потрібно негайно католицькі Місії, улаштувати шпиталі, школи, полагодити церкви, послати священників. Наводяться приклади, як українські селяни не довіряють своїм православним священникам, як вони радо кличуть до себе військових уніатських священників Галицької Армії <...>» На практиці Митрополит давав пояснення уніатського церковного обряду, Служби Божої і т[ак]е і[нше]. Конференції мали в Голландії великий успіх. Було зібрано біля 3.000 гульденів на утримання Української духовної семінарії в Римі, відкриття якої, після скінчення війни, вже наказав зробити [Римський] Папа. Гадаю, що Митрополит приїде і в Бельгію, яка більш католицька, ніж Голландія, і тут теж буде виступати. Які наслідки цієї проповіді Митрополита для Нашої Церкви — це невідомо зараз, але одно позитивне явище можна підкреслити, це те, що якби не було, а говориться скрізь, серед католиків, про Україну, їй приписується велика просвітна роль; католики бачать, що виступає Митрополит, граф і т[ак] д[алі], і з цього роблять висновки, які викликають симпатію до України. Про дальніші конференції Митрополита я буду мати честь повідомити в дальніших листах. Прошу прийняти задоволення глибокого поважання [20, арк. 5, 5 зв.].

У відповіді до Голови Української Дипломатичної Місії в Голландії та Бельгії А. Яковліва в листі від 16 травня 1921 р. І. Огієнко

писав: «Позиція гр[афа] А. Шептицького невірна в основі, — унія цікавила на Україні тоді, коли церква уніятська була національно більше нашої; тепер же, коли на Україні націоналізація церкви дійшла до того, що Служби Божі правлять по-українськи, коли церква наша стала демократичною постільки, що сам нарід взяв до своїх рук керування нею, після цього поскільки зацікавить масу на Україні унія? Але самі виступи гр[афа] А. Шептицького для української справи дуже корисні і заважати їм не потрібно. Щиро тільки прошу Вас частіше і докладніше інформувати мене як про виступи гр[афа] А. Шептицького, так і взагалі про церковні справи» [2, с. 86].

У листі І. Огієнка до митрополита Андрея Шептицького з Тарнова від 4 червня 1921 р. після шанобливого звернення «Ваше Преосвященство Високоповажний Владико!» повідомлялося: «Ласкавого листа Владичного від 24.V отримав сьогодні і поспішаю негайно відповісти Вашому Преосвященству». У листі Огієнко дякує «за корисні вказівки і підмогу» і повідомляє адресата про те, що «працюю я дуже багато, але при неймовірно важких обставинах. Церкву люблю я з цілої душі своєї, на службу їй радий віддати всі сили свої і знання. Стремлюся до розмосковлення Української Церкви і в сьому напрямі роблю все можливе. Вважаю, і переконаний в цім, що церква на Україні в скорому часі буде знаціоналізованою, стане Церквою Українського Бога Живого. Я дуже багато працюю тепер над перекладами Служб Божих на українську мову. Вже переклав Утреню, Часи і Літургію, закінчую Вечірню. На працю свою дивлюся як на підготовчу, — всю свою роботу маю перевірити в грецьких текстах і спізніше видрукувати лише як матеріал для відповідної будучої духовної Комісії. Молитовника я вже видрукував і післав Вашій Ексцеленції під увагу. В скорім часі я буду у Львові, де займуся виправленням своїх текстів. Щиро прошу Ваше Преосвященство дати мені матеріали текстів Служб Божих, які тільки маєте. (Ви пишете про латинський, німецький, французький і польський). Я маю лише переклад Літургії Я. Головацького на німецьку і польську мови 1868 р. Дуже прошу про тексти грецький, український (по молитовниках) і польський. Якщо Ви дасте відповідне поручення Львівській Духовній Семинарії, щоб мені ці книги видали на руки, коли я зайду до них, або пришлю когось, то буду сердечно Вас дякувати. Коли мої тексти будуть цілком закінчені, то я хочу перед друкуванням подати їх на розгляд компетентним людям. Чи не укажете, Ваше Преосвященство, таких осіб? Особливо потрібний добрий знавець богослужбової грецької мови. А може й Ваше Преосвященство не зреклися б проглянути деякі переклади? З Вашими зауваженнями про брошурку № 3 майже цілком погоджуюсь; річ у тім, що я дивлюся на неї, як на крок до розмосковлення Української Церкви, не більше. До цього додаю нові видання «Української Автокефальної Церкви» [2, с. 88-89].

Про те, що митрополит Андрей Шептицький зацікавився діяльністю міністра ісповідань І. Огієнка і, очевидно, повідомив про неї наближеним до нього особам, свідчить лист від 4 липня 1921 р. до

Шептицького, який був відправлений під час відсутності митрополита УГКЦ у Львові. І. Огієнко (Tarnow, hotel "Bristol" пок. 6, Rector Uniwersytetu, Profesor I. Ogjjenko) повідомляв: «Проїздом через Львів познайомився я з достойним Єпископом Іосифом, який Вашим іменем гостинно запросив мене до Митрополичої Палати, де і провів я чотири доби. За таку гостинність вважаю своїм обов'язком щиро подякувати Вас, Високопреосвященний Владико. Дуже було мені приємно ближче познайомитися з декількома достойними пастирями в Палаті, де все живе Вами, де все на кожному кроці виявляє Вас, Високодостойний Владико. Жалкую, що мені не судилося в свій час зійтися з Вами. Прошу Вашого Владичного Благословення і Святих Молитов. З правдивою до Вас пошаною, Міністр Ісповідань» [2, с. 94].

Водночас І. Огієнко просив інформацію про А. Шептицького у посла УНР в Америці Ю. Бачинського у листі від 10 серпня 1921 р.: «Митрополіт гр[аф] А. Шептицький переїхав вже до Америки. Ласкаво прошу Вас, Високоповажний пане После, детально повідомляти мене про перебування митр[ополита] Шептицького в Америці. Міністерство Ісповідань перебуванням цим дуже цікавиться і повинно бути вповні в курсі важкої цієї справи» [2, с. 96].

Судячи з наявних матеріалів, листування І.Огієнка з Станіславівською греко-католицькою семінарією розпочалося з того, що він надіслав туди видання «Української Автокефальної Церкви». В подячному листі від 18 грудня 1921 р. ректор семінарії, соборний крилошанин греко-католицької Капітули о. М. Вальницький, досить дипломатично не загострював увагу на різниці між православними і греко-католиками. Натомість, у цьому листі є тільки прекрасні побажання: «Ваша праця над реформою Церкви на Україні заслугує на повне признання. Дай Боже, щоби великий український народ хвалив Бога своєю рідною мовою, щоби належав до Вселенського Пастиря, а особливо, щоби мав живу, сильну і непохитну віру в Бога» [21, арк. 7]. Заслуговує на увагу належність Української Церкви до «Вселенського Пастиря», якими можуть одночасно вважатися і Константинопольський патріарх, і Папа Римський.

З-поміж віднайдених листів С. Петлюри до І. Огієнка заслуговує на увагу той, в якому викладаються його враження про митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. У листі від 28 жовтня 1921 р. до міністра ісповідань С. Петлюра висловлюється про те, що думка про графа і уніатського митрополита Андрея Шептицького як про визначного захисника українських державних інтересів є «хибною». С. Петлюра наводить факти про участь митрополита Андрея Шептицького в діяльності з'їзду монархістських діячів, що відбувся весною 1921 р. в Каннах, його зустрічі з російським князем Дмитром Павловичем і обговорення ним можливої федерації України і Росії [20, арк. 29-30].

На думку С. Петлюри, митрополит УГКЦ українською справою інтересується, як «засобом для реалізації на Україні унії церковної», і такий погляд Шептицького на українську справу суперечив державній концепції, за яку боровся уряд УНР. Однак, подальші події показали, що Андрей Шептицький був «визначним захисником

українських інтересів» аж до самої смерті. От тільки не судилося досягти домовленості між видатним прихильником екуменічного єднання християнських церков в Україні і оборонцями православної віри у вигнанні. Спілкування з представниками УГКЦ отримало продовження в листах 1922 р. У листі від єпископа УГКЦ Йосифа Боцяна 4 січня 1922 р. говориться, що він дуже радо відгукнувся на прохання міністра ісповідань уряду УНР від 31 грудня 1921 р. допомогти дітям українських емігрантів у Польщі. Він не тільки погодився звернутись до різних установ, але й сам подав перелік установ і окремих осіб, які б могли зібрати гроші й одержати [21, арк. 47].

Взагалі, складається враження, що одночасно листуючись і з православними і з уніатськими осередками та особами, І. Огієнко себе цілком вдало позиціонував як міністр ісповідань Директорії УНР. Він розумів, що повинен рівнобіжно спілкуватися з усіма церковними напрямками у влаштуванні церковно-державних справ. Його пізніша полеміка з уніатами, яка почалася після переїзду до Канади, носила деструктивний характер і навіть отримала своє втілення у віршах, написаних Іларіоном [19, с. 211-212; 220-222 та ін.]. Можна висловити припущення, що дружні стосунки І. Огієнка з митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким були особистою заслугою їх обох. Вони цінували науковий і церковно-громадський доробок один одного. Натомість, ідейне протистояння між православними і уніатами як в Україні так і за її межами в середовищі української діаспори, було загальним прикриттям явищем життя.

У листі до Сергія Шелухіна від 27 січня 1922 р. І. Огієнко, повідомляючи про свій від'їзд до Варшави в цей же день, також просив надіслати йому інформацію про митрополита Андрея Шептицького: «Крім цього, сердечно прошу Вас прислати мені ті матеріали, які Ви маєте в справі шкідливої роботи Шептицького. В цій справі я вже багато знаю, але матеріалів якраз і бракує. Отже, сердечно прошу, пришліть їх мені, а їх використаю, як треба» [2, с. 165].

Після анексії східногалицьких земель припинилася діяльність І. Огієнка в якості міністра ісповідань УНР. За цим послідував переїзд родини Огієнків до Львова наприкінці літа 1922 р. Виникло питання про помешкання та місце праці. З. Тименик, посилаючись на листування із сином І. Огієнка Анатолієм, що зберігається в його власному архіві, повідомляв, що Іван Іванович і Домникія Данилівна з малою Лесею замешкали у Винниках, а обох синів – Анатолія і Юрка – примістив у бурсі для дяків у Львові митрополит Андрей Шептицький. Як пише З. Тименик, І. Огієнко в особі Шептицького знаходить доброзичливість, матеріальну і моральну підтримку і, мешкаючи два роки в приватному будинку Шептицького у Львові на Ходорковський, 15 напроти Цитаделі, нічого не платив. Митрополит Андрей прилаштував безробітного професора до Української учительської семінарії, де з 4 листопада 1922 р. він виконував обов'язки контрактного вчителя української мови і літератури [15, с. 33].

Але саме ця обставина чомусь зацікавила тих осіб, які залишилися в середовищі діячів УНР. У листі до І. Огієнка від дові-

реної особи С. Петлюри, датованому 9 січня 1923 р., повідомлялося, що «П[ан] Г[оловний] О[таман] доручив мені принести Вам подяку його за Ваші Святкові [...] привітання [...]. Між іншим, у польській газеті «Слово Польське» і «Рідньому Краї» появилася звітка про призначення Вас Польсь[ьким] Мініс[тром] Освіти на посаду професора в учит[ельську] семінарію у Львові. Звітка ця до сього часу Вами не спростована в цих газетах. П[ан] Г[оловний] О[таман] доручив мене запитати Вас, чи відповідає дійсності подана відомість в цих газетах» [24, арк. 63-а].

Очевидно, що І. Огієнко навідував Андрея Шептицького з візитами, про це свідчить лист, написаний ним у Винниках 28 лютого 1924 р.: «Високопреосвященний Владико! Сердечно дякую за миле й ласкаве запрошення. Матиму честь і високу приємність побувати у Вас в суботу 1.03. в 10 годин ранку, — час, коли я Ваше високопреосвященство — як мене інформовано — найменше потурбую. Просить Св[ятих] Молитов Ваших Слуга Ваш ласкавий Проф[есор] І. Огієнко [2, с. 202].

Віднайдено листи аналогічного змісту, які свідчать про тісне спілкування між професором І. Огієнком, який в цей час продовжує інтенсивно займатись викладацькою, науковою та видавничою працею, та митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким. Писав він йому і з с. Косіва влітку 1925 р., куди виїхав з дітьми для лікування [2, с. 205].

Розповідаючи про численні неприємності, які випали на долю І. Огієнка у його стосунках з Львівською кураторією, З. Тіменик робить висновок про те, що проти І. Огієнка було розгорнуто кампанію, яка супроводжувалась публічними виступами проти нього як православного, з висловленням недовіри до нього і підозр у проведенні пропаганди серед греко-католиків [15, с. 35].

Попри всі неприємності, дружні стосунки між І. Огієнком і митрополитом Андреем Шептицьким не перервалися і після переїзду Огієнка з родиною до Варшави. Про це свідчить лист до А. Шептицького від 8 липня 1926 р., у якому І. Огієнко писав: «Мені було дуже приємно отримати цінного листа Вашого. Забувати старих друзів ані в думці не маю, особливо ще тому, що дуже скучаю за Львовом, бо все ж таки прожив в ньому та коло нього 4 роки. І не тільки не забуваю, але не трачу надії, що мені ще доведеться пожити й попрацювати у цьому місті. Варшава гарна, та, на жаль, нема тут незабутнього львівського Національного Музею, а без нього мені працювати неможливо. Охоче буду служити Вам в Вашій справі, з якою звернулися до мене. Власне, я не відповідав Вам, бо мав думку бути у Львові (хочу трохи попрацювати в Крехові) і особисто поговорити з Вами. Але моя поїздка затягується, тому відповідаю Вам листом» [2, с. 213].

Зміст епістолярію в подальші роки, коли І. Огієнко жив і працював у Варшаві, не змінився, що свідчило про дружні стосунки з митрополитом Андреем Шептицьким. Огієнко повідомляв його про свої дослідження, пересилав йому тексти своїх статей та книг, обговорював методологію наукових досліджень україномовних рукописів і стародруків, пересилав нові публікації, вітав його з нагоди свят та ювілеїв тощо.

І. Огієнко звертався з Варшави у 1934 р. до А. Шептицького про допомогу, зокрема тоді, коли стало зрозуміло, що видання «Рідної Мови» має великі матеріальні проблеми. У своєму палкому зверненні на захист української мови він писав: «Літературна мова — то найголовніша ділянка духової культури кожного народу. Зо стану культури літературної мови завсіди судять і про стан культури загальної. Нарід, що не має добре виробленої літературної мови, не може зватися правдиво культурним. Ось тому кожна нація сильно дбає про те, щоб виробити собі справді милозвучну, чисту, багаторозвинену літературну мову, і працю таку вважає за свій перший обов'язок. [...] Мова кожного народу ділиться на говірки; поки нарід не виробить собі спільної доброї літературної мови, доти в його літературі панують мови регіональні. Нарід із регіональними мовами в своїй літературі й пресі, — це ще не закінчена, усталена Нація, це тільки етнографічна маса. Недержавні народи звичайно не мають спільної літературної мови, послуговуються своїми говірками. За нашого часу кожний нарід, що хоче стати державним, мусить показати свою духову зрілість, а вона ж виявляється найперше в культурі літературної мови. Нарід, що в своїй пресі й літературі вживає тільки регіональної мови, що не виробив спільної, соборної мови, такий нарід Державною Нацією стати не може. Показником зрілості не тільки окремої особи, але й цілої Нації все була й тепер застається найперше культура його літературної мови».

У редакційному зверненні І. Огієнко обстоював необхідність видання такого часопису, який би підтримував цей процес серед українців і просив Шептицького допомогти у поширенні наступних відозв: «До всіх наших Читачів та Прихильників звертаємося з оцим гарячим закликом: 1. Передплатуйте наші видання на 1934 рік; 2. Приєднуйте нам нових Передплатників. Нехай буде обов'язком кожного нашого Передплатника конечно знайти нам бодай одного нового Передплатника; 3. Матеріальні видатки наших Видавництв дуже великі, а тому сердечно просимо всіх не забувати й про “Фонд Рідної Мови”. Цим “Фондом” хочемо покрити таку малу передплату на наші видання; 4. Звертаємося до всіх українських інституцій та Товариств із проханням реально допомогти нам у нашій нелегкій праці; 5. Сердючно просимо, хто може, присилати нам відразу цілорічну передплату; 6. Просимо поновляти передплату заздалегідь [...] Міцно віримо, що цей наш щирий заклик дійде до українського громадянства, і воно щедро підтримає нашу працю. Віримо, що громадянство глибоко зрозуміє наше гасло: Дбаймо всі про культуру своєї мови, щоб спільними силами створити для одного народу одну літературну мову [2, с. 249-251].

Очевидно, що А. Шептицький допоміг у цій справі, оскільки в подальші роки І. Огієнко називає його «головним промотором й меценатом української культури», просить надіслати свої розвідки до «Нашої Культури», дякує згодом за надіслані матеріали до публікації [2, с. 254, 265-266].

Брак листів періоду 1930-х років через втрати документів або через те, що вони поки що не запроваджені до наукового обігу, не дозволяє детальніше проаналізувати епістолярну спадщину респон-

дентів І. Огієнка цього періоду. Почасти можна відновити перелік адресатів з уже опублікованого видання листів самого І. Огієнка [2], оскільки зрозуміло, що вони писали йому також.

У роки Другої світової війни (1939-1945) на окупованій території Польської держави утворилося квазідержавне адміністративне утворення під назвою «Генерал-Губернаторство» в складі III Рейху. В цей період не припинялася боротьба українців за повернення перетворених на костюли храмів та за усунення польсько-російських впливів з церковного життя. Першим кроком у реалізації цих устремлень було створення окремої адміністрації Православної Церкви для Холмщини та Підляшшя і повернення 19 травня 1940 р. православним кафедрального собору на честь Різдва Пресвятої Богородиці на Данилової Горі в Холмі, який захопили оо. єзуїти після Першої світової війни. Це стало початком холмського періоду перебування І.Огієнка в Україні. Завершенням справи УЦК перед німецькою владою і митрополитом Діонісієм було відновлення Автокефальної Церкви та висвята двох українських ієрархів — професора Івана Огієнка (1882-1972) на Архієпископа Холмського і Підляського та архимандрита Палладія (Видибіди-Руденка) на єпископа Лемківсько-Краківського у 1940 р. [11].

Весь останній період свого життя, який припав на II Світову війну, митрополит УГКЦ Андрей Шептицький продовжував листуватися з Холмським православним владикою Іларіоном (Огієнком). Навіть ті листи, що збереглися в архівах, свідчать про їхнє інтенсивне листування попри несприятливі умови воєнного часу, коли пересування в межах окупованих територій та поштове сполучення мали суттєві перешкоди. Суттєво змінюється зміст і характер листування, оскільки нововисвяченого православного архієрея турбують проблеми розбудови українського церковного життя і взагалі стан Української Церкви.

Про те, що у поштовому сполученні були перешкоди, архієпископ Іларіон (Огієнко) повідомив у своєму листі з Холма до Кир Андрея Шептицького від 14 листопада 1941 р.: «Ваш цінний лист від 3-го листопада 1941-го року, надхнений правдивою братньою любов'ю, приніс мені велику духову насолоду та сердечне задоволення. [...] Два останні десятиліття я мав честь та змогу не тільки навчатися з Вашого мужнього національного поступовання, але і користати з Вашого теплового до мене наставлення. [...] Я так само і з свого боку весь час чекав слушної нагоди, щоб смиренно повідомити Вас, що 20-го жовтня 1940 року відбулася в Холмському Св[ято]-Богородичному Катедральному Соборі моя єпископська хіротонія на прастару Холмсько-Підляську катедрі. На жаль, за часу, коли жорстокі гнобителі християнства, більшовики володіли Галичиною, цього зробити було неможливо, — роблю це аж тепер, як тільки відновлено поштові зносини з Вашою Митрополією». Підписався І. Огієнко під цим і подальшими листами як годиться православному архієрею: Сердечно прошу Ваше Високопреосвященство про Ваші Святі Архипастирські Молитви за мене, недостойного й немічного слуги Бо-

жого, і остаюся Вашого Високопреосвященства *смирений у Христі брат і богомолець Іларіон*, Архиепископ Холмський і Підляський. Холм, Свята Данилова Гора» [2, с. 295-297].

Листування в ці роки сповнене обговорення нагальних церковних і громадсько-політичних проблем, зокрема протистояння між православними і греко-католиками, яке тривало попри загальний стан окупації. У своєму листі від 20 січня 1942 р. до митрополита Андрея Шептицького Іларіон писав: «Що до Вашого вже видрукованого й уже розісланого листа до всіх Православних Архирейів в Україні й на українських землях, то на нього тепер відповідати не можу. Зрештою, мої думки Ви добре знаєте вже з мого попереднього листа. Одне тільки скажу тепер: час на такого листа Ви вибрали не зовсім відповідний. [...] Не зовсім відповідний, бо Ієрархія в нас ще не встаткувалася, а громадянство знаходиться під свіжим впливом роздору, принесеного т[ак] зв[аними] бандеровцями та мельниківцями, цебто греко-католиками. Я особисто не можу ще Вам щиро й належно відповідати по багатьом причинах. По-перше, переслідування та пониження мене греко-католицькою пресою та греко-католицьким «Українським Центральним Комітетом» у Кракові на чолі з Професором Кубійовичем збільшилося й посилося. Не проходить тижня, щоб я не діставав від нього якихсь ударів та понижень, чи то прихованих, чи то явних, чи то від самого Українського Центрального Комітету, чи то від їхнього відділу в Холмі [...] Я на Холмщині не маю православної преси, мені її — через впливи Кракова — не дозволяють, а греко-католицькі «Краківські Вісті» заливають собою Холмщину, але про діяльність Холмського Архирея вперто замовчують, хоч їм посилаються наші Бюлетені. Зате про греко-католицьку Ієрархію вони пишуть великі статті мало що не в кожному числі. Я б тільки радів з цього, коли б нам, православним, також дозволили мати свого часописа!... Радів би з цього, коли б такий стан не викликавав у всієї інтелігенції на Холмщині дуже гірких думок на адресу греко-католиків... Доки таке греко-католицьке насильство буде продовжуватись на Холмщині, то — на мою скромну думку — в мене особисто й на цілій Холмщині не буде психологічного настановлення відповісти належно на Вашого листа до всіх Православних Архирейів, відповісти так, як треба... Ваше Високопреосвященство пробачать цю щирість і зрозуміють мене. Пишу так тільки тому, що витворений стан дошкульно б'є нашу Церкву» [2, с. 300].

Заслуговує на увагу колективне звернення православних влади в Генеральній Губернії митрополита Діонісія (Валединського), Іларіона (Огієнка) та Палладія (Видибіди-Руденка) з Варшави від 26 березня 1942 р., яке було адресоване митрополитові УГКЦ Андрею Шептицькому після оприлюднення його звернення до православних ієрархів в Україні: «Ваше звернення до Православних Ієрархів в Україні від 30 грудня 1941 р. — це те, чого вже більше 300 років очікувала наша церква. Сьогодні рішається доля Великого Українського Народу. [...] Нерушима Святиня Софії, Премудрости Божої, що віками непохитно перетривала все, стане фактичним центром цього

відродження в Києві — Єрусалимі нашої землі. Ваш лист — перше ствердження сучасної вирішальної хвилі. Церковний роздор, що в кінці XVI віку був у значній мірі штучно впроважений неприятелими Української Церкви та Українського Народу, тепер мусить бути остаточно закінчений на користь нашої церкви й народу. З боку Православної Церкви ми намагатимемось усунути всі перешкоди на шляху великої історичної справи церковного поєднання українців, поєднання, що спиратиметься на поверненні всього Українського Народу до церковного стану з-перед офіційного, у 1596 р., розпаду православної Української Церкви. Гаряче благаючи Всевишнього про повне благословення нашої святій справі, просимо й Ваших про це заходів та молитов» [2, с. 305].

У подальші роки Холмський владика неодноразово посилав А. Шептицькому численні вітання зі святами, розповідав про свої справи по розбудові Холмської єпархії, скаржився на скорботи і клопоти [2, с. 307-308]. Очевидно, що він отримував і відповіді, але, на жаль, цих листів до нас дійшло дуже мало через обставини переїзду Іларіона (Огієнка) по закінченню II Світової війни, подальших еміграційних поневірянь та відповідних втрат [див. напр. 22 та ін.].

Відмінність між двома митрополитами полягала ще й в тому, що Іларіон (Огієнко) ніколи не перетинався з радянськими органами влади, тим більше спецслужбами. Можливо, цим було викликано його дещо зухвалу заяву в листі до С. Петлюри від 27 січня 1922 р. про те, що «Я прошу Вас, Пане Отамане, дати мені змогу зв'язатися з Київом; потрібен Ваш наказ про це п[ану] Прем'єру, і міністрам Фінансів і Внутрішніх справ, а також і мені. Кошти повинні знайтись на таку корисну справу. Я б зв'язався б з Київом і намітив би тамошній Церковній Раді план висвячення Єпископату. Вони могли б післати двох своїх кандидатів до Царгороду, *в цьому Савітський Уряд їм не заважав би* (курсив мій — авт.). А коли б ці кандидати прибули на цей бік кордону, то я б знайшов би раду, що з ними робити. І скандал був би, може, припинений» [2, с. 166].

У подальші роки на всіх етапах еміграційного життя І. Огієнко (митрополит Іларіон) ніколи не жив на радянській території. Натомість митрополит УГКЦ Андрей Шептицький був в російському полоні у 1914-1917 рр. [1], потім у 1939-1941 р. жив у Львові, який згідно пакту Молотова-Ріббентропа відійшов до СРСР, а після закінчення німецької окупації у 1944 р. знову повинен був будувати свої стосунки з владою в умовах реалізації плану по знищенню УГКЦ в УРСР. Тому останні місяці свого життя Шептицький залишився майже на самоті і до того ж повинен був вирішувати проблеми захисту своїх вірних і ведення перемовин з представниками карних спецслужб, чого, на щастя, уникнув митрополит Іларіон (Огієнко) [10].

Список використаних джерел:

1. Боруцька О. Перебування митрополита Андрея Шептицького в російському ув'язненні (вересень 1914 — березень 1917 рр.) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Праці XIV-ї міжнародної наукової конференції, м. Львів, 14 травня 2004 р. — Львів: Логос, 2004. — Кн. 1. — С. 89-101.

2. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907-1968) / Упоряд. Ляхощкий В., Московченко Н., Преловська І. Серія «Пам'ятки». — К.: УДНДІАСД, 2001. — Т. 2. — 477 с.
3. Ляхощкий В. Іван Огієнко: толерантність — основна умова співпраці церков різних конфесій // Берестя — 1596 в історичній долі українства: Матеріали Всеукраїнської науково-богословської конференції, 29-30 листопада 1996 р. — Тернопіль, 1996. — С. 41-46.
4. Ляхощкий В. Фенікс Івана Огієнка: (Нововиявлені документи з фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Львові) // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: наукові доповіді Всеукраїнської конференції, 19-20 листопада 1996 р. — Ч. 2. — К., 1997. — С. 68-78.
5. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944. — Т. 1: Церква і церковна єдність. — Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу. Вид. відділ «Свічадо», 1995. — 523 с.
6. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944. — Т. II, книга 1: Пастирське вчення та діяльність. — Львів: Видавництво отців Василян «Місіонер», 1998. — 571 с.
7. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944. — Т. II, книга 2: Листування. — Львів: Видавництво отців Василян «Місіонер», 1999. — 1093 с.
8. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і Матеріали 1899-1944. — Т. 1: Пастирські послання 1899-1914. — Львів: Фондація «Андрей». Вид. відділ «Артос», 2007. — L+1014 с.
9. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і Матеріали 1899-1944. — Т. II: Пастирські послання 1918-1939. — Львів: Фондація «Андрей». Вид. відділ «Артос», 2009. — XII+1248 с.
10. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.) — К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. — 480 с.
11. Преловська І. Церковне питання в епістолярній спадщині Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична та філологічна. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. — Вип. VI. — С. 160-191.
12. Тіменик З. Митрополит Іларіон (Огієнко) і Митрополит Андрей Шептицький про духовність мови в контексті державотворення // Релігія в Україні. Дослідження. Матеріали. — Ч. 3. — Львів: Логос, 1994. — С.61-69.
13. Тіменик З. Рідномовні богослужби як один із виявів соборницької праці І. Огієнка і Митрополита Андрея Шептицького (З архівних матеріалів 1922 р.) // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень IV-го круглого столу (Львів, 8-10 травня 1995 року. — Київ-Львів, 1995. — С. 181-182.
14. Тіменик З. Рік 1940-й: становлення Українського Православ'я на Холмсько-Підляській Землі і проблема реальної автокефалії // Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшшя. Матеріали наукової конференції. (Львів-Холм, 17-21 вересня 1994 року). — Львів, 1996. — С.102-109.
15. Тіменик З. Іван Огієнко. (Митрополит Іларіон). 1882-1972. Життєписно-бібліографічний нарис / Відп. ред. проф. Олег Купчинський. — Львів: Вид. відділ НТШ, 1997. — 227 с.
16. Тіменик З. Противенства світла з темрявою: закономірності та суперечності. (Рефлексії зі спадщини митрополита Іларіона (І. Огієнка) та патріарха Йосифа Сліпого) // Науковий збірник присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка: Зб. доповідей та матеріалів / Упоряд. архієп. Димитрій (Рудюк), В. Ляхощкий. — К.: Вид. КПБА УПЦ КП, 2007 — С. 260-265.

17. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон (Огієнко) і українське відродження: Наукове видання / Передмови О. Кравченка та В. Скопенка. — Вінніпег: Український православний Собор Св. Покрови; К.: Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2000. — 548 с., іл.
18. Тюрменко І. Життя та творчість І. Огієнка в сучасній історіографії та джерелах // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. — К., 1999. — Т. 4. — С. 373-386.
19. Хомчук О. Церква поза церковною огорожею. Розколи і руйнація Української Православної Церкви в пошуках «константинопільського визнання». — Чикаго, Іллінойс, 2002. — 621 с.
20. ЦДАВО України, м. Київ. — Ф. 1072 — Оп. 2. — Спр. 12.
21. ЦДАВО України, м. Київ. — Ф. 1429 — Оп. 2. — Спр. 154.
22. ЦДАМЛМ України, м. Київ. — Ф. 1294 — Оп. 1. — Спр. 28.

The problems of correspondence of two prominent church figures Ivan Ohienko and A. Sheptycky light up in the article (1921-1934, 1941-1944).

Key words and word-combinations: collaboration, nationalization of church, defence of Ukrainian language, patron of the Ukrainian culture.

Отримано: 27.03.2010 р.

УДК 811.161.2'373.7

Ю. П. Продан

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЯВИЩЕ ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЇ ТЕРМІНІВ У МОВІ

У статті аналізується явище фразеологізації термінів у мові, в основі якого лежать механізми детермінологізації, метафоризації та метонімізації терміносполук.

Ключові слова і словосполучення: метафора, термінологічне словосполучення, фразеологізація.

Явище фразеологізації термінологічних словосполучень неодноразово привертало увагу мовознавців. Цій проблемі присвячено чимало лінгвістичних досліджень. Однак вивченню феномену фразеологізації термінів в українській мові не присвячено жодної ґрунтовної праці.

У статті пропонуємо аналітичний огляд лінгвістичних праць, у яких уже частково розглядалося це питання. Говорячи про явище фразеологізації термінів, варто наголосити, що у сучасній лінгвістиці по-різному тлумачать цей феномен. Іван Огієнко писав: «Українська фразеологія в основі своїй поетична, саме — метафорична, оскільки таке саме й українське мислення» [13, с. 181]. Характеризуючи фразеологію української мови, учений зазначав, що серед фразеологічного фонду нашої мови є чимало постійних, технічних виразів (**оточити військо, чинити допита, порушити клятву**), які перейшли з наукової термінології [13, с. 184].